Dameron explicava molt seriós, com si parlés a un infant:

- No: és un barret de francès.

- Perquè precisament de francès?

- Per les ales: són tan curtes perquè les bombes no hi topin.

~~[illegible]~~.

El Dameron el veieres tres o quatre vegades. Anys després t'escriuria de Buenos Aires oferint-te col·laboració en una revista que ell dirigia, el títol de la qual, "Saber vivir" et feu molta gràcia.

Les démarches dels Subirana havien arribat a bon fi i Fontcuberta, els Carrión i Juaneta ja podien eixir lliurement al carrer.

I un dia Carrión et proposà:

- Hauríem de veure la nostra gent.

- Qui és la nostra gent?

- Home, els de la Generalitat.

- Temo que estaran tan desorientats com nosaltres, però com que no tenim altra feina i no sabem què fer els anirem a veure. Serà una manera ~~de~~ com qualsevol altra de passar l'estona.

- Bé deuen ~~tenir un pla~~, organitzar alguna cosa ~~[illegible]~~ bé deuen cercar una solució a aquest desori.

- ~~[illegible]~~ Bé deuen cercar-la, però la situació és tan greu i tan complicada i la política del Govern francès ens és tan adversa que em sembla que pels uns i pels altres, pels dirigents i els dirigits, no hi haurà altra solució que la del campi qui pugui.

- No ens poden pas deixar a l'estacada! - protestava Carziàn.

— A l'estacada hi som tots, ells i nosaltres, els que feien i desfeien i els que deixàvem fer i desfer, i ~~[illegible]~~ per ara no sabem com ens en sortirem.

— I si anàvem al Consolat? — deia de sobte Carrión.

— Què hi hem d'anar a fer?

— Si més no, acte de presència.

— Presència! Ja s'ha acabat això. Ja no tenim, per no tenir, ni presència.

— El cònsol és un amic nostre: Puig Pujades. Ell deu saber alguna cosa.

— Anem-hi.

Hi anaren i — molts d'altres havien tingut la mateixa pensada — no pogueren veure a Puig Pujades perquè precisament era el cònsol i, com és natural, tenia molta feina.

~~En~~ L'escriptor Josep Puig Pujades era, indubtablement, un bon home però no era el què calia en aquells moments tan crítics: l'home d'acció que havia sabut ser l'escriptor Màrius Aguilar, també cònsol, gràcies a Álvarez del Vayo, i ~~per~~ republicà que no es deixaria guanyar per ~~la~~ ~~[illegible]~~ l'atuïdora psicosi de l'exili i fora el més irreductible ~~[illegible]~~ escriptor combatent a l'exili.

Temps després ~~[illegible]~~ sabries que ~~m~~ a Puig Pujades l'havien anat a veure ~~[illegible]~~ el teu germà Enric i Joan Ribera i els hi havia dit:

— Què hi veniu a fer a França! Aneu-vos-en cap a Espanya!

Ell ho deia a l'hora tràgica de la retirada i amb la més bona fe d'aquest món.

¿ Què us hauria dit aquell dia, ~~[illegible]~~

si no hagués pogut riure, si no hagués tingut tanta feina, a Carrión i a tu?

Vist el poc èxit de la visita al Consolat anàrem a un Centre Català situat a un passeig anomenat de "les platanes", prop del Castillet. Era plè de gent, plè de refugiats. Entre ells trobàrem molts coneguts. En recordo dos: Vilà, que havia estat redactor esportiu de "La Publicitat", i Àngel Ferran, que havia fet d'humorista a la de "El be negre". Anaven bruts, espellifats, sense afaitar de molts dies. ~~a~~ Havien deixat les maletes a terra i Ferran duia una manta plegada en forma de tortell que, passada pel cap li anava del pit a l'esquena i semblava un salva-vides. Feien llàstima.

Ferran, com si fos ell sol la víctima de l'ensulsiada, clamava amb atiplada veu de nas i un accent ~~[illegible]~~ el·legíac que no estava gens bé en un humorista:

- Com m'ha de veure!

Tu, malgrat la llàstima que feia el pobre minyó, tingueres la crueltat de dir-li:

- Déu t'ha castigat.

- A mi! Perquè! - feia Ferran amb la faç esblaimada i els ulls espiritats.

- Per haver escrit a "El be negre".

Immediatament et penedires d'haver dit, en aquelles tristes circumstàncies, aquelles paraules crues. El mal, però, ja estava fet i, com gairebé sempre, el penediment era inútil.

Carrión preguntava:

- I d'on veniu?

- Del camp - deia Vilà - ~~[illegible]~~ En fugim cada dia i cada dia ens agafen i ens hi tornen a tancar.

Comentares:

- Home, és clar. Si aneu amb uniforme de refugiat!

Allò també t'ho hauries pogut callar. Angel Ferran era desagradós, ~~[illegible]~~ antipàtic; i parlant solia tenir gràcia i no en tenia; escribint regalimava verí; ~~[illegible]~~ tots els dicteris que en ~~diguem~~ diguessis serían poca cosa. En aquella circumstància, però, mereixia ~~[illegible]~~ pietat i respecte. En aquella circumstància el teu deure era oblidar el pobre diable de Barcelona i compadir el pobre perseguit de Perpinyà. Ell segurament no ho hauria fet ~~[illegible]~~ amb tu — ni amb ningú — però això què hi fa! El bé cal ferlo per pròpia estimació, i sense esperar que ens el paguin amb bé. I no comprens que la gran majoria ~~[illegible]~~ de la gent no pot, per misèria moral, permetre's el luxe de correspondre al bé amb el bé? Fer-lo tu sempre que puguis i plany al qui no sap fer-lo. ~~I no et [illegible] pensar que tal vegada no ets un home bo, tan bo com la gent diu i a tu et plau que ho diguin~~!

(Altra, ~~[illegible]~~ et avergonyit; et sents culpable. Val més així.

A Angel Ferran el retrobaràs a Toulouse. Seguirà essent l'home lleig, desagradós, antipàtic de sempre; seguirà eliminant verí. I no comprens que això és l'únic que sap fer!

Valdrà més acabar aquest sermó i retornar al Centre Català de Perpinyà.

~~[illegible]~~ (Ara, no saps per què,)
~~seguí~~ (deia aquesta cosa que t'emplenà d'estranyesa:

— Els prohoms són al terrat.

Volgueres saber:

— I què hi fan al terrat?

— Rebre els militants.

— Pugem-hi — digueres a Carrión.

~~Al~~ El terrat era ple de gent que esperava torn. Al terrat hi havia uns recambrons i als recambrons hi havia, asseguts vora una taula, els prohoms: Ramon Frontera i tres o quatre ~~[illegible]~~ més que no coneixies.

En apropar-vos a la taula, un dels ~~[illegible]~~ tres o quatre us digué, presentant-vos un ~~[illegible]~~ gran full de paper, negre de signatures en columnes:

— Signeu ací.

— Perquè!

— Perquè us donarem el subsidi.

Signares i us donaren cent cinquanta francs.

Estigueres a punt de retornar-los. Carrión, però, t'aconsellà:

— Val més que els agafeu, creieu-me. Llançar-los-hi a la cara no serviria de res. Anem.

I sense saludar a Ramon Frontera, perquè t'hi hauries barallat, baixàreu al carrer. Al carrer trobàreu Martí Feced i li contàreu el què t'havia passat. Martí Feced, bon amic i persona correcta, et deia:

— Això és una bestiesa. ~~[illegible]~~ I qui t'ha dit Frontera!

— No hi he parlat. Jo no vull ser més que els altres perquè trobo que ara ja no hi ha categories, però trobo que si el Frond - vridaves, irattera, que es veu no vingué, vin ~~ací~~ aquí a l'exili com una persona, el que fou director de "La Humanitat" i comissari de les Columnes Macià-Companys també té dret a viure-hi.

— Sí, home! És clar que sí. Però no t'hi amoïnis que ho arranjarem. Vine'm a veure a l'Hotel de France i ja veuràs com ho arranjarem.

~~XX~~ V

Abans de retornar a casa dels Tubirana entrares a Cerene. A la Poste Restante hi trobares carta de la teva muller. Per fi! I el raig de sol de la carta fongué la negra [illegible] d'ira.

La llegires en ple carrer. T'escrivia des de Lacaune, al Tarn. Estava bé i vivia a casa d'una família belga, molt bona gent i que la tractaven bé. I tu? Què feies tu? Com estaves? Havies retrobat Enriquet? Sabies noves de la mare?

Arribares a casa els Tubirana amb cara de festa major. Digueres a Fontenberta:

— He rebut carta de Montserrat.

I finit el dinar te'n anares a escriure-li al Café de France, demanares cafè, conyac, car calia cel·lebrar l'esdeveniment, i paper d'escriure. No; tinta i ploma, no: tenies l'estilogràfica, una "Conklin" que t'havia ofert la mare feia anys, i que t'havia fet guanyar tants i tants diners amb comentaris idiotes que a tu no t'agradaven però agradaven al públic. (Si haguessis anat a raure al camp de concentració no l'hauries tingut: te l'hauria robat un gendarme, un guàrdia mòbil o un senegalès)

El Café de France, a la Loge, et recordava el teu Lion d'Or de Barcelona. No hi havia, com al Lion d'Or, la gran xemeneia, ni els vidres de colorines, ni les armadures ni les banderes.

i que era el que, des de que podies eixir lliurement al carrer, freqüentaves sempre.

—

I com si fos un familiar més i no un hoste que ens hi havia dut la guerra.

—

I un dia tot tan tard,

al Cafe de France la decoració era a l'exterior: gòtica, d'un gòtic autèntic, i molt bella. Però com el Lion d'Or de Barcelona, el Cafe de France de Perpinyà el freqüentaven unes certes senyores que, gràcies a Déu, sempre – sempre vull dir quan eras jove – han estat molt amigues teves. A-questa amistat, que tan t'han retret, i tan sovint, la gent mo-ta de gambals, no et sembla gens deshonorant. Quan a Grècia hi havia filòsofs en lloc de papandreus i moralis, els filòsofs grecs eren amics d'aquesta mena de senyores.

Les del Lion d'Or barceloní hi anaven a la nit. Les del Cafe de France, a la tarda i suposes que a la nit també però no ho pots assegurar car de nit, per correcció envers la família Subirana, no eixies de casa. Jo bé penso que et dolia, car es a

Aquella tarda de la carta, ~~n'~~hi havia ~~una~~ una d'aquelles senyores en una taula propera. Era jove, bonica, elegant, tres condicions sense les quals aquesta mena de senyores es veurien obligades a dedicar-se a un altre ofici. De tant en tant la miraves: perquè sempre és plaent mirar una dona bonica i perquè l'acompanyava un gos, un Pomerània, que et feia pensar en un d'igual que n'havies tingut a Sarrià, quan tenies casa i no podies suposar que un dia la perdries per anar a fer de refugiat en terres de França. De tant en tant ella et mirava a tu, no sabies perquè ni t'interessava saber-ho. Devia freqüentar el cafè, car veies que parlava amb el mosso amb una certa confiança.

Tu escrivies a la teva muller: explicant-li que hala nit quan et plau més passejar els carrers de les ciutats que no coneixes.

Recordes que un vespre et vingué a veure l'esposa del doctor Bertran i Tapies, jove, bonica i més lleugera que una fulla al vent, i, malgrat tenir el marit en estat molt greu — se li havien glaçat les mans guarint soldats al front pirenenc —, et preguntà, amb gran astorament de la família Sabirana:

— Que no hi ha vida de nit a Perpinyà?

Tu, esbalaït de tanta inconsciència, respongueres:

— No ho sé. Com que encara sóc massa jove, els senyors Sabirana, i jo els ho agraeixo molt, de nit no em deixen sortir.

vis trigat tan a anar a recollir la carta – ella et deia que feia més de deu dies que t'havia escrit a les postes restantes de París, Toulouse i Perpinyà – perquè malgrat tenir passaport visat per les autoritats franceses no ~~[illegible]~~ podies eixir al carrer abans; que t'havien acollit, a tu, Fontcuberta, Janeta i Carrión, que eren molt bona gent; que no patís per tu, car esperaves que ben aviat podríeu reunir-vos, etc. etc.

En finir la carta, la senyora ~~del~~ cos ja no hi era. I en voler pagar, el mosso et deia que ja estava pagat. Miraves les altres taules per si hi havia algun amic o conegut. El mosso, però, et deia:

– Ha pagat la dame que hi havia en aquella taula.

Preguntaves, estranyadíssim:

– Per què? Si no em coneix! ~~[illegible]~~

– Jo li he dit, perquè ella m'ho ha preguntat, és clar, que eres un refugié espanyol.

Reaccionaves, humiliat i adolorit:

– Tanta llàstima faig?

I el mosso t'explicava:

– Pel vestit, no, però per la cara, sí. Feu cara d'home que té moltes penes.

L'endemà, capell en mà, ~~[illegible]~~ com si aquella pobra criatura fos una gran senyora – ja ~~[illegible]~~ ho era, i pel fet d'aquell gest ~~[illegible]~~ un xic absurd i tan piatós – li preguntaves:

– Permeteu-me que avui us convidi jo, senyoreta.

d'una familia ~~de gent~~ tubirana – li donaves, naturalment, l'adreça –

—

L S. li presentaves

Ella et preguntava:

- Sou un refugiat espanyol, veritat?
- Veritat.
- Ric? - seguia preguntant.
- Pobre.
- Com jo. Anàvem més o menys ben vestits, semblàvem qui sap què i després res: tot és fantasia. No vull que em considerin. Necessitaríem els pocs diners que teníem perquè no es prenguin per un pobre, que [illegible] ~~així~~ així no plauen a ningú. ~~És~~ser-ho, sí. Semblar-ho, no.

I ella s'assegué a la seva taula i tu a la teva, que eren, per tu i per ella, taules d'espera. ~~[illegible]~~ Val a dir, ~~si~~

Des ~~[illegible]~~ d'aquell dia, quan la trobaves la saludaves llevant-te cerimoniosament el ~~capell~~ barret [illegible].

Pocs dies després reberes una altra carta de la teva muller. Et deia que el proper diumenge es vindria a veure amb els senyors de la casa on vivia a Lacaune, que et volien conèixer. Vindrien en l'automòbil d'ells i es restarien unes hores a Perpinyà perquè aquella mateixa nit els calia retornar a Lacaune.

Aquells dies de fretura ~~[illegible]~~ impaciència - com trigava el diumenge! - visitaves altres amics. ~~[illegible]~~ Amics, no simples coneguts ~~[illegible]~~ d'aquells que mai no ~~[illegible]~~ arribem a conèixer del tot: amics que ho eren a les teves bones i a les dolentes: el comandant Bosch, que havia estat amb tu al Front d'Aragó; Roc Boronat, ~~[illegible], clar~~ ~~[illegible]~~ sempre digne i sempre cordial; Bonet, del qual anys després, a París, al Congrés de la ~~[illegible]~~

C. però, que el que tu esperaves era ben diferent del que esperava ella. Tu esperaves circumstancialment; en ella l'esperar era norma.

Pensée Française que es celebraren a la Sala Pleyel, es parlarà amb afecte Jean Richard Bloch; "Shum", el dibuixant; el periodista lleidatà Antoni Puch...

Al comandant Bosch li contares la teva ~~[illegible]~~ desastrosa situació econòmica. Si abans, durant la guerra, havies renunciat la ~~[illegible]~~ paga d'oficial, ara acceptaries un subsidi del ministeri de la guerra, car era de suposar que devia haver instal·lat alguna pagadoria a Perpinyà. Bosch et digué que a la plaça de Catalunya hi havia la caixa de no recordes quina divisió.

– Us ~~[illegible]~~ acompanyaré. Us donaran dos o tres mil francs.

~~[illegible]~~ Quan arribaren a la plaça de Catalunya, els encarregats de pagar s'havien fet escàpols amb els diners de la caixa. La caritat ben entesa comença per un mateix. De mes a mes, calia donar-se ~~[illegible]~~ amb Rot Bonnar anares a veure Martí Feced, que aconseguí que Frontera et donés cinc-cents francs. (O bé trescents!) No els vas rebre directament de Frontera, però, et recomanà amb cara de prunes agres, que era la que feia sempre:

– No ho diguis, perquè tothom demana i no hi ha diners per tothom.

En eixir de l'Hotel de France hi entrava "Shum", que ~~[illegible]~~ veié com t'acomiadaves de Frontera. "Shum" t'abraçava ~~[illegible]~~ i et reptava rient:

– ~~[illegible]~~ Encara vas amb aquests ximples! Ja no hi aniràs més. Estic content de trobar-te. I això que avui no ~~et~~ ~~donaré~~ demanaré cap signaun exemple d'honradesa i dignitat als perpinyanencs.

reta, com tantes te'n demanava a "La Humanitat": aquesta nit sopàvem junts.

Li diguères que no podies i el perquè no podies.

– Doncs demà t'espero a dinar.

L'endemà, "Hum" et preguntava:

– Ja tens diners?

– Sí.

– Quants?

– Uns sis o set cents francs.

– Això és una misèria. Amb això no n'hi ha per res. ~~[illegible]~~ I la teva dona?

– L'espero. I espero un germà meu, soldat, que també deu ser a França.

– Doncs ens esperarem junts perquè, noi, l'espera no se't faci tan carregosa."

Es posà la mà a la butxaca del pantaló i la tragué amb un grapat de bitllets, que et donà.

– Què és això? – diguères, sabent el què era però no sabent quina altra cosa dir.

"Hum", rient, ~~[illegible]~~ – reia, com tothom, amb la boca, que no sempre ~~[illegible]~~

– Suposo que son bitllets de Banc. ~~[illegible]~~ Els necessites més que jo. Ja me'ls tornaràs un dia o altre.

– I si no te'ls puc tornar? – ~~[illegible]~~ deies, sabent que t'havia donat quatre mil francs.

– No t'hi amoïnis, que ja m'arranjaré. Tu, a "L'Esquella" i a "La Humanitat", m'ajudaves molt. Ara ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~. ~~[illegible]~~ De l'Esquerra me'n vaig desfer per d que "L'Esquella" i "La Humanitat" se'n han anat a fer punyetes em toca a mi el paper d'ajudanta. ~~[illegible]~~ la meva tasca d'amic i no me ~~[illegible]~~ l'has de permetre.

—

⊖ obrir-se totalment s'allargava en l'ampla casa; i veia amb la mirada, que es una molt bella manera de subratllar el riure que no té tothom."

abans dels fets d'Octubre. Estava cansat d'aquella politiqueta de míting electoral i casinet de barriada, i em vaig passar a un altre partit, al socialista unificat. No ho vaig fer per interès personal, com pots suposar. Ho vaig fer perquè els seus dirigents em semblaren més revolucionaris que els teus. Després he vist que solen tenir més estima i respecte envers els artistes del que els hi tenen els teus.

~~XX~~ VII

Quan arribà el diumenge — que, pel fet de venir la teva muller, arribà la teva muller, acompanyada del matrimoni De Paepe, que l'havien acollit a Carane i tenien la gentilesa de fer un grapat de quilòmetres per a que pogués passar un parell o tres d'hores amb tu. Ni monsieur ni madame De Paepe tenien aspecte de senyors. Eren, com els Subirana, gent que s'havia enriquit treballant. Ella, Andrée, més aviat baixa, els cabells negres, la mirada viva i la faç de coloració molt encesa, era una dona en la qual s'endevinava un gran dinamisme i una ràpida decisió. A ell, Georges, més alt, més silenciós, més calmós, de la raça, com tu has vist escrit en belgues i holandesos, home de lenta i tenaç energia. Ella i ell eren d'una determinada simpatia. Et deia: si et feien aquell gran bé!

Els Subirana els pregaren que es quedessin a dinar i madame Andrée digué:

— No, gràcies. Els hi agraïm molt però aprofitarem la vinguda a Perpinyà per a visitar uns amics comerciants. Els hi deixarem madame Capdevila i la vindrem a cercar abans d'entornar-nos-en.

i d'aquella politiqueta sense cap contingut social.

Ell era més diumenge que els altres i ho havia convertit en diumenge qualsevol dia feiner –

(~~[illegible]~~ Temps després saberes que els De Paepe no coneixien ningú a Perpinyà i, per discreció, se n'havien anat a dinar a un restaurant]

~~La tarda~~ Montserrat ~~muller~~ anava ben vestida amb robes que mai no li havies vist. Et digué que havia arribat a casa els De Paepe amb tan sols el que duia al damunt, moll de pluja i brut de fang. Madame André l'acompanyà a Toulouse i li comprà vestits, sabates, un capell, dos pijames, roba interior.

Montserrat et contà la seva entrada a França per la muntanya. ~~[illegible]~~ Quan la deixares anava amb la senyora Brugue, que es devia haver desenganyat de les "bones relacions" que tan esperava que l'ajudessin, la senyora Brusola amb totes les criatures - la malalta del terrible mal la duia als braços - i la muller de Fabió. Pel camí, estranyament no massa llarg, Montserrat es feu amiga d'una noia belga, Renée - l'amistat no es sempre cosa d'anys - casada amb un minyó, català i enginyer, anomenat Guerra, com ~~[illegible]~~ una Carme i un Lucien que coneixeries a Perpinyà i que també serien amics teus als pocs minuts de conèixe-los. Pel camí, a més d'aquella Renée belga que parlava un català perfecta, trobaren altra gent, pobra gent, ~~[illegible]~~ homes i dones però més dones que homes, que fugia. En arribar al poble, ~~[illegible]~~ el primer en terra francesa, ~~[illegible]~~ veieren que el poble era tan sols un *hameau*(1) de quatre o cinc cases. I una taverna. Cases ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ~~la~~ tancades i barrades, talment com si no les habités ningú. Cap porta no s'obrí per a donar aixopluc contra la pluja i el fred a totes aquelles pobres dones, a aquells pobres infants que ploraven i s'adormien per terra. Els homes que tenien moneda espanyola d'argent, que eren els menys, entraven de tant en tant a la taverna, plena de gent, de crits i de pudor, per, amb el pretext de beure un got de vi o un gotet de gnole (1), poder restar-hi una estona.

---

(1) *Hameau*: caseriu.

Queia una plujeta fina i gelada que no cessaria en tot el dia. ~~I a tu i als teus amics, — pensaves — França us hauria rebut al Perthus amb un sol esplèndid. Tal vegada perquè a un poeta com Carrion, a un fabricant com Fontuberta i a un comandant com tu no se us podia rebre amb pluja.~~

Algú digué a Montserrat que no anessin més endavant i esperessin els camions que vindrien a cercar els fugitius. ~~Montserrat no recordava ni si es tractava de camions civils o policíacs.~~ Fins a l'arribada a Lacaune, Montserrat visqué en un absolut estat d'inconsciència, d'inhibició.

Unes mantes que duia serviren, més malament que bé, per a que ella, Renée, la senyora [illegible] i les criatures, poguessin, arrambades a la paret d'una de les cases inhospitalàries, enganyar la pluja.

Renée li havia preguntat a Montserrat:

— Com que no deus parlar el francès...?

— No. Sols el llegeixo una mica

— ... he pensat que el millor que podíem fer és no separar-nos. Fins que trobis el teu marit o jo el meu anirem junts.

El primer camió arribà a les cinc de la tarda.

---

(1) Gnole: aiguardent d'ínfima qualitat.

C. ~~Tout seigneur tout honneur~~

La gent hi muntà lentament, a empentes, cops de colze i cops de peu i en un instant fou ple a vessar.

Renée deia a Montserrat:

— Au! Pugem!

Però l'esposa de Brusola, atuïda i embrutida pel dolor, tement que amb les empentes les criatures prenguessin mal, no volgué pujar ni Montserrat, per llàstima, volgué deixar-la.

Amb altres camions passà el mateix: l'esposa de Brusola, per por dels fills, no gosava pujar ni la terca muller es decidia a abandonar-la, tenint present que era molt humà que en aquelles circumstàncies hom es deixés dur per l'instint de conservació i que els altres es fessin f...

Renée es desesperava:

— Aquesta dona, amb tantes criatures, fa molta llàstima però amb la poca decisió que té es quedarà a passar la nit aquí. I tu, encara que et quedis, no hi ets de cap ajut.

Montserrat comprenia que la seva nova amiga tenia raó i assentia:

— Marxarem en el primer camió que arribi.

I al primer camió que arribava, Montserrat no podia abandonar la senyora Brusola, que havia conegut la nit abans, sense pensar que la pobra dona i les pobres criatures no restarien soles car tenien a la senyora Brugue.

Renée, veient que la terca muller no es decidia a marxar, li digué:

– Em dol molt deixar-te, però ja no vull esperar més.

I pujà ~~[illegible]~~ al "primer" camió que arribà. La senyora ~~[illegible]~~ Brusola, la senyora Borges i la seva muller pujaren al darrer, perquè els digueren que era el darrer i consideraven que, fer i fer, valien més les empentes que passar la nit al ras. Arribaren a Le Boulou a les nou de la nit. Al hall de l'estació hi havia una taula, uns pots de llet calenta i una dona que els repartia. Pujaren al tren, que no partí fins al matí següent, ja ben entrat el matí. A les estacions on el tren es deturava, ~~[illegible]~~ que foren moltes i Montserrat no recordava quines, pujaven unes dones que repartien xocolata, pa i llepolies. ~~[illegible]~~ Xocolata, pa i llepolies pagades per les organitzacions obreres. A França, certament, no tot eren bonets i barrets, gendarmes, guardes mòbils i senegalesos. A França encara hi havia un poble que tenia decorum.

L'endemà arribaren a Lavaur, després de vint i cinc hores de tren. A Lavaur dugueren els refugiats a l'hospital on els feren sopar i on Montserrat tingué la sort de retrobar Renée, que li deia:

– Ara, ~~[illegible]~~ sort que aquella pobra dona de les criatures ja no et necessita... en realitat, abans tampoc et necessitava... ara no ens deixarem. Vindràs amb mi. He trobat una família belga que em vol.

A l'hospital hi havien acudit nombroses famílies del poble que amb el vist i plau de les autoritats locals s'oferien per a ~~[illegible]~~ acollir els pobres vençuts. Decididament, a França (!)

I així fou com Montserrat, gràcies a una amistat feta

da casa e a ter tanto te lhe cobria.

E no tal eram Flandrin, Maurras, Bardèche, "Gringoire", "Actions Françaises"; a França no tal era gentussa, no tal era latrina.

per l'atzar del camí, anà a viure a la llar dels De Paepe. (El bon gest de Renée després podries agrair-lo traient el seu marit del camp de concentració)

A les quatre o les cinc de la tarda Montserrat retrobava a Lavaur amb els De Paepe. Abans de pujar al cotxe, la senyora De Paepe et deia:

— Ens vindrà a veure a Lavaur i desitgem que sigui aviat, com més aviat millor. I com més dies es quedi amb nosaltres, millor. La casa és gran i hi estarà bé.

I Montserrat et pregava:

— Així que rebis noves de la nostra mare i d'Enric m'ho diràs.

En allunyar-se el cotxe et senties sol com mai no t'havies sentit, ni aquells dies d'aspra misèria de la teva joventut, quan erraves mort de fam pels carrers de Barcelona.

~~Els expatriats, que són legió, no comprendrien la teva sensació de solitud aclaparadora. I tot tenint taula i llit, amics i alguns diners, vestint relativament bé, havent pogut evitar el camp de concentració! Bé, vaja: allò era d'una manca total d'enteniment. I de lògica. El Capdevila d'acció en parla del d'altri complicant-lo i entrafent-lo." Deixem als expatriats en llur espessa incomprensió. volen quelcom d'impossible: que l'home que ells contem sigui siguin els que ells volen veure, el que els sembla veure, ~~el que ells s'han forjat~~ l'altre que ells s'han forjat. ~~lògic i no volen veure que la lògica és la negació del bon viure~~ I l'home no sap veure els altres. Ni, molt sovint, sap veure's ell. de l'home.~~

Tu: et senties sol i desconcertat, desorientat. Havies retrobat l'esposa, que sabies que retrobaries un dia o altre, perquè sabies que era a França, però ignoraves qui habita-

~~de la lògica, i, sempre, aquests que escriuen històries perquè volen fer-se els interessants.~~

tat de la mare, d'Enric, dels altres germans, perduts en terres de victòria, d'una victòria que no era de l'odi, del crim, per a ser-ho després – l'odi eternat pels uns morts – de la més al-/

No sabies on anar, on cercar un xic de respecte, de comprensió, de pietat. No et sabies moure de Perpinyà, on els altres refugiats estaven tan desorientats com ~~[illegible]~~ tu, talment com si Perpinyà fos una ciutat més privilegiada que París o Toulouse o Marsella; talment com si a Perpinyà les noves de la mare, d'Enric, dels altres germans hi haguessin d'arribar més aviat que enlloc; talment com si a Perpinyà s'hagués de resoldre miraculosament la teva situació d'home que anaves a la deriva.

~~XIII~~ VIII

Havies dit a "Shum" la gran joia d'haver retrobat l'esposa. I el bon "Shum", l'amic fidel et deia:

– Ho veus, home! No cal perdre mai l'esperança, no cal mai deixar-se abatre per la maltempsada. Ara retrobaràs la mare i els germans.

Lanata ~~et~~ ~~deia~~ es planyia, amb veu de plor i ulls ~~[illegible]~~ de plor:

– Vós, Capdevila, heu retrobat la Montserrat i us n'anireu amb ella, es clar. Però i jo? On aniré jo sense l'Amadeu!

I tu, fent el que "Shum" havia fet amb tu, l'encoratjaves contra la maltempsada:

– No us amoïneu, que no us deixaré fins que l'hagin trobat. Cal cercar-lo pels camps de concentració d'Argelès i Saint Cyprien.

Els Subirana, ~~[illegible]~~ [illegible] demanaren ajut a un prohom del partit radical socialista, partit que havia fet, temps enllà

d soluta brutilia moral.

un bon paper en la política francesa però que l'any 39 ja sols vivia del prestigi, com passa amb certa mena de empreses i certa mena de polítics. El prohom del partit radical socialista tenia un quiosc de diaris adossat a la barana del canal, prop del Castillet. El prohom del partit radical socialista era home de mitja negra, no recordo si per dol familiar o per dol del partit radical socialista: brusa negra, vestit negre, cabells i bigoti negres, ulls negres, un dels quals "mirava contra el govern", cosa que en un prohom del partit radical socialista, tan governamental, no estava gens bé. El prohom del partit radical socialista duia sempre enganxat a la boca un escura-dents fet amb el canó d'una ploma de pollastre — havia de ser de pollastre, car qui el duia era un francès i no podia ser infidel al "coq gaulois" — i pel forat de l'escura-dents li queia un filet de baba damunt els diaris de la barraca.

El quiosquer radical aconseguí una recomanació pels caps militars dels camps, cosa que segurament no hauria pogut aconseguir el diputat per Perpinyà, que era el comunista André Marty. El fill Subirana, Faneta i tu, un matí, anàreu al camp de Saint Cyprien i Amadeu Xalabarder no hi era: era al d'Argelès. (1)

---

(1) Els Subirana eren bona gent i tu els has d'estar agraït. Els n'estaries més, però, si el pare, l'emigrant català nacionalitzat francès, per consideració i respecte envers els pobres vençuts que tan generosament acollia, no hagués parlat inconsideradament, irrespectuosament de la "guerre d'Espagne". Era que,

c. ~~L~~ De/ l'emigrant pobre França o Itàlia fet un burgès i el burgès, influenciat per la propaganda d'una premsa purament burgesa, no sabia veure-hi en republicans oprimits pel feixisme i els veia en "rouges". Però els "rojos", ~~havien lluitat durant~~ tres anys seguits malgrat els disbarats i el desori, havien fet una guerra heroica. Tan heroica com la dels guerrillers de 1808.

El comandant del camp no podia deixar en llibertat a Amadeu, però podia deixar-lo passar la nit fora del camp. Valia més allò que res. Ho resolgueren i per recomanació del fill Tubirana i del prohom radical socialista, trobaren una senyora ja vella i sola, una retraitée (1), que vivia en una caseta de la platja i acceptà l'estudiant nocturn. Amb una condició: que, pel dir de la gent, per no "donar que dir", per fer callar les males llengües, hi anés amb la dona. A tu aquella condició —la pobra senyora tenia més de setanta anys— et semblà francament còmica. A Fausta li semblà providencial.

El problema de Fausta estava, per tant, solucionat. Hi anaven cada tarda i l'endemà, quan anaven retornaven a fer vida campestre, reemprenia el camí de Perpinyà. Fins que restà a la casa per a fer companyia a la senyora, que s'havia convençut que els "rouges espagnols" no eren tan feréstecs com els pintaven quatre brètols per fer-los creure a quatre babaus, i com més anava més simpatia sentia envers la simpàtica parella.

I com a casa els Tubirana cada dia t'hi senties més foraster, més isolat, i com, sobretot, seguir acceptant aquella hospitalitat no et semblava gens correcte, un dia digueres als Tubirana que els estaves molt agraït —i encara els n'estàs— que mai no oblidaries el seu acolliment —i no l'has oblidat, car saps no oblidar el bé ni el mal— però que te'n anaves i els pregares que si ~~[illegible]~~ arribava alguna carta te la retransmetessin a l'Hotel du Nord.

---

(1) Funcionaria jubilada

— Però això us costarà molts diners — deia el vell republicà.

— No me'n costarà cap — digueres, i donares aquesta explicació absurda —: el govern de la República, d'ara endavant, pagarà totes les meves despeses.

¡Quina cara ~~[illegible]~~ feren els Carrión en oir ~~[illegible]~~ aquella mentida que ella creia veritat!

~~XX~~ IX

A l'Hotel du Nord hi anaves per indicació de [illegible] que s'hi hostatjava. (1)

De cartes, a més de les de Montserrat, n'esperaves d'[illegible], que no sabies on era però que, gràcies a "L'Independant", ja sabria on eres tu. No ~~[illegible]~~ perquè "L'Independant" hagués donat la nova de la teva arribada a Perpinyà, com si es tractés d'un personatge il·lustre. Els refugiats espanyols no eren personatges: ~~[illegible]~~ els refugiats espanyols eren els indesitjables, els "rouges", la xurma, el rebuig, la "pègre". "L'Independant", però, que amb tan poca simpatia ens havia tractat durant la guerra, per cel·lebrar la vostra arribada, dedicava cada dia una plana als refugiats amb el títol de ¿Donde están ustedes? ~~[illegible]~~ publicant les ~~[illegible]~~ notes dels pobres malaurats que donaven ~~[illegible]~~ l'adreça — o la demanaven — a llurs familiars. ~~[illegible]~~ No ho feia ~~[illegible]~~ per filantropia ni ~~per~~ desig d'ajudar-nos.

~~(1) Anys després, a "Destino" i en un castellà macarrònic, [illegible], parlant d'un de València, escriví: "es el hotel que [illegible] nos "ignorant" que ni un castellà [illegible]~~

c. ~~castellà ni en francès, ni en cap llengua ple des [illegible] o menys [illegible] es [illegible] v'[illegible]. S'usen les [illegible]. es [illegible]tits, es capolls, les [illegible], peus es [illegible].~~

d "L'Independant", es diar,

Ho feia per afany de lucre, perquè "les affaires sont les affaires"; per augmentar el tiratge. I mai aquell diari ~~[illegible]~~ [illegible] tan baixament venal i tan poc independent haurà tirat tants exemplars. I mai les planes d'aquell diari foren tan honorables com quan les omplenaven els noms dels vençuts de la guerra d'Espanya, llançats als camps de concentració de França. Un d'ells eres tu: "L'escriptor català Lluís Capdevila, estatjat a casa Monsieur Rubicana, avenue du Maréchal Foch a Perpinyà, demana noves del seu germà Enric"

~~(Català, amics catalanistes que et blasmaren estúpidament per escriure en castellà — com havien fet Maragall, Miquel dels Sants Oliver, Gabriel Alomar, "Gaziel", tants d'altres — i després, regnant Franco, tan catalanistes, acabaren escrivint en castellà de cal trapaire)~~

La carta d'Enric, esperada amb immensa angoixa, mai no arribaria. Enric no devia tenir diners ni per a comprar el diari. Ni al lloc on era en devia tenir ningú.

A l'Hotel du Nord, en veure't vestit gairebé com un senyor, s'excusaven:

— Sols tenim una *chambre*, que no està prou bé per vos. Així que n'hi hagi una altra de millor us ~~[illegible]~~ canviarem.

La chambre costava deu o dotze francs diaris i era sota teulat. Hi havia un llit, cosa indispensable en un dormitori, un lavabo, ~~[illegible]~~ una *penderie*, o sigui penja-robes, una taula, ~~[illegible]~~ un parell de cadires. I hi havia una finestreta que s'obria a una plaent i pintoresca perspectiva de d El refugiat, aquell detritus, encara era materia explotable.

terrats i teulades. Com el preu et convenia i la cambreta era del teu gust, digueres:

– No s'amoïni, que ja estaré bé.

Els de l'Hotel, però, dos dies després, et passaren a un altra chambre un xic més confortable i més cara: cinc i cinc francs, que no et placia tan com l'altra. Tu, com un babau, acceptares. Però, val a dir-ho, et dolgué ~~de~~ semblar tan tacany. En aquells moments, te veies obligat a aprendre una cosa que sempre t'ho semblat molt difícil: estalviar. I tenies por de, pel camí de l'estalvi, arribar a l'avarícia. En realitat tenies por de la misèria, que ja coneixies de temps: el de la teva primera joventut, a Barcelona. A Barcelona la feien passadora la teva joventut i el sentiment del pintoresc, un xic esquinçat. De l'exili, pobre i vell – avui no et sents més jove que aquells primers dies del teu viatge forçós a França, i ja tenies quaranta anys – la misèria et desmoralitzava, t'espantava.

Tenies l'avantatge de conèixer el francès un xic bé; tenies amics a França que segurament t'ajudarien. Però tenies la desavantatge de sempre haver sabut demanar pels altres i mai no haver sabut demanar per tu.

(– I vostè, senyor Capdevila, no necessita res?

– I, doncs, Lluís, no et puc ajudar en res?

– No, no; gràcies. No necessito res.)

~~I no tenies [illegible]~~

Aquells dies feres un breu viatge a Toulouse, per veure Bertran i Tapias, que tenia les mans glaçades, al doctor Surring. T'ho demanà Frontera i per a convèncer-te de

I no et feia cap gràcia semblar tan senyor als ulls de l'hoteler. Però si no haguessis semblat tan senyor t'haurien perdut la mica de respecte que et tenien. Fet i fet valia més semblar senyor i pagar el luxe — que en tu i en aquelles circumstàncies tan tristes era luxe irrisori — de l'aparença. Senyor, per segons quina mena de gent, vol dir ric. I tu, malgrat el grapadet de francs que duies a la butxaca, et senties tan pobre!

que no li passaria rès malgrat que el "permis de séjour" no li donaven per a eixir de Perpinyà, li digué que feia "cara de francès". + Un parell de mesos després, quan l'agafà el rampell d'anar-se'n a veure Romain Rolland a Vézelay, Achille Auban, de Toulouse, li diria el mateix. [Per més comoditat i enquivocar més fàcilment la policia, farien el viatge en auto.

Era un bon matí de sol, a primers de Març. Ja hi havia arbres florits, que no sabies si eren cirerers o pereres; ja la vinya "plorava", abans de vestir els ceps negres i trenats de minúscules fulles gairebé blanques; ja els camps començaven a pintar-se de verd. [Bertran i Tàpies, que com metge no podia ignorar la gravetat del seu mal, feia esforços per llevar-li importància i parlava de tot: de la Barcelona d'abans de la República; dels amics i els cafès i les redaccions de Barcelona; d'aquella terra de França tan bella i tan indiferent a la nostra tragèdia. Parlava de tot menys del seu mal. El record d'aquell temps passat que ja no tornaria posava la claror d'un somriure en la seva faç pàl·lida. Ell, veient el somriure, oblidava el mal. Les mans del malalt te'l recordaven: posades, caigudes damunt dels genolls, les benes que les embolicaven les feien enormes, monstruosament enormes.

Arribaren a Toulouse i Bertran i Tàpies li pregava:

— Per si m'han d'hospitalitzar, que, és clar, em sembla que sí, si vols, anirem abans a un centre d'accueil universitaire que hi ha a Toulouse per als intel·lectuals refugiats, que sé que hi tinc amics.

Hi anaren. Era un antic restaurant dels estudiants, la rue des Potiers. Hi trobaren molts amics i coneguts:

Com no es podia valdre, de tan en tan li posaven una cigarreta encesa als llavis.

Ja les mimoses de Perpinyà eren florides.

~~Xènius~~ Joan Oliver, Alfons Maseras, el doctor Josep Solanes, César Jordana, Domenchina, Domènec Guansé, Ferran Soldevila, Sebastià Gasch, Jaume Passarell, Fèlix Elias, Serra Hunter, Josep Miracle, Rovira i Virgili, Lluís Bravenela, Ramon Vinyes, ~~[illegible]~~ Avel·lí Artís, altres que no recordes.

La senyora Dª Maria Baldó, que coneixies d'Altafulla, dirigia el Centre d'accueil ~~[illegible]~~. ~~[illegible]~~ Li contares el motiu de la visita, li presentares el teu amic.

– Què té? – preguntava la senyora Baldó i és que, perquè es coneixien, se us havien apropat.

– Les mans glaçades de quan es ferits al Pirineu.

La senyora Baldó us deia que us quedéssiu a dinar amb ella. Digueres al xofer que anés a dinar on volgués i afegís a la nota el preu del dinar.

La senyora Baldó et deia:

– Però com és que gosa anar pel món sense papers!

– Perquè, segons sembla, fa cara de ric i de francès.

Us asseguts a taula, Bertran i Tàpies es miraven ~~de~~ amb una gran angoixa les mans inútils.

~~Es~~ Veient-lo trist, li deies rient i sense creure en el que deies:

– No t'amoïnis, que avui jo seré la teva dida. No n'he fet per ningú, però estic segur que per tu no ho faré del tot malament. Pensa que avui ets com un infant, però, pensa sobretot, que ets

Desplegares el tovalló damunt dels genolls de l'amic malalt i li donaves la sopa, li tallaves la carn, etc., etc., cada vegada que li apropaves la cullera o la forquilla a la boca us miràveu amb una mirada que mai no oblidaràs.

(Deixa'm fer un parèntesi. Tal vegada el llegidor

∂ Ho acceptarem, agraïts, sobretot perquè anant com anàvem sense papers, era més discret dinar al Centre que no pas en un restaurant públic on, molt possiblement, les portes hauríem anar per compte de la policia.

—

⊖ infants es fan homes i ja no necessiten dida.

pensarà que es vol afavorir, que es vol veure més bo del que és. ~~[illegible]~~ aquesta actitud, aquest fer en la meva funció de biògraf em sembla el més natural i lògic del món; ¿ qui més que jo pot sentir-se joiós d'una bona acció teva, d'un bon gest teu, d'un teu bon pensar! ¿ Qui es pot conèixer més bé que jo? Però el llegidor, que no es coneix ni em coneix a mi — conèixer l'home, sempre obscur i contradictori, es molt difícil — pot malfiar-se, pot sentir-se plè de recel. ~~[illegible]~~ I no m'hi faig retret, car trobo que la seva malfiança, el seu recel no tenen rès d'estrany. Home de tantes i tan diverses lectures, recordo unes paraules de Rousseau, ~~així~~ molt oportunes: "Nul ne peut écrire la vie d'un homme que lui-même. Sa manière d'être intérieure, sa véritable vie n'est connue que de lui; mais — el subratllat es meu — en l'écrivant, il la déguise; sous le nom de sa vie, il fait son apologie; il se montre comme il veut être vu" (1)

Aquest es el risc de totes les autobiografies. Tal vegada per a evitar el risc, ~~[illegible]~~ no es tu qui escriu la teva autobiografia: és jo, l'altre tu. El teu sentir i el teu pensar, ~~[illegible]~~ que pertanyen al món interior, sols jo puc saber-los i tinc una cura extremada de no estrafer-los. La resta — la relació, la convivència amb els teus fantasmes, — son fets la veracitat dels quals pot ~~[illegible]~~ certificar un sens fi de documents. I poden ~~[illegible]~~-

I donades, per ~~[illegible]~~ la sinceritat i l'honestetat que i pel fet especial de ser precisament jo i no un altre qui parla de tu, qui et conta. Fet especial, però, que m'obliga, precisament, a una més severa probitat.

---

(1) Confessions. Manuscrit de Neuchatel, que he tingut a les mans i que no figura en l'edició definitiva de les obres del ginebrí.

—

~~D~~ ~~[illegible]~~ certificar-los molts fantasmes que encara viuen.

El què passa és que la teva vida ha estat més accidentada i pintoresca que altres vides — ~~[illegible]~~ sense tu voler-ho ni deixar-ho de voler — i sovint sembles talment un personatge de novel-la.

—

III I del que fa el viu, del que de la vida en fa funció i actitud apta ~~[illegible]~~ enfront de totes les circumstàncies i peripècies de la vida, val més no parlar-ne. Generalment és un pobre home de mentalitat curta i sensibilitat espessa que viu obsessionat per la por de que l'enganyin. I creient, tement que tothom s'ha posat d'acord per a enganyar-lo ~~[illegible]~~ no se n'adona, que en [illegible] la vida, que és l'engany més grosser, el primer enganyat és ell.

No; jo parlo de la malfiança i el recel de l'home ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ comú, que en el fons també s'enganya car ~~[illegible]~~ es creu ser com tots.

l'ofici exigeix aquestes explicacions (tanco el parèntesi)

La senyora Baltó et preguntava:

— I vostè, Capdevila, no ~~[illegible]~~ vol venir amb nosaltres?

— Em penso que sí, però no sé quan.

En acomiadar-te, Lluís Maravella et deia:

— Quan vinguis viuràs al meu pis. Hi estaràs bé.

Es presentaven a la clínica del doctor Duquing — o Ducuing, car no recordes l'ortografia del cognom, — comunista, gran metge i gran amic dels republicans espanyols. ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ Li explicares el cas ~~[illegible]~~ i el doctor Duquing et digué:

— Això no és del meu rayon[1], però alguna cosa hi podré fer.

Desembenà les mans de Bertran i Tapies. La primera falange dels dits era negra, cremada pel fred.

El bon doctor, després d'un breu examen, ~~[illegible]~~ comentà:

— Han fet bé de venir, malgrat que han trigat una mica massa. Dieu que el vostre camarada no té papers? Me'l quedaré a la clínica, que hi estarà més segur que a l'hospital Purpan.

Regraciares el bon doctor — que salvaria les mans del teu ~~[illegible]~~ amic com uns anys després salvaria la vida d'un altre gran amic teu: Jean Cassou, que la Gestapo malferiria i deixaria per mort — i t'acomiadares d'ell i de l'amic malalt.

Pel camí de retorn trobares, estacionats a les carreteres, els gendarmes de reglament. Cap d'ells no deturava el cotxe. Feies cara

---

(1) Rayon: literalment, prestatge; en llenguatge figuratiu, especialitat.

de francès i de ric. Els "réfugiés espagnols" no ~~[illegible]~~ podien fer ni podien viatjar en auto.

Arribàrem a Perpinyà a les deu de la nit i, com els restaurants a aquella hora ja estaven tancats, substituírem el sopar amb un cafè amb llet i dos o tres croissants.

De la meva estada a Perpinyà me'n resten per comptar dues anècdotes tragicòmiques i l'extraordinària manera de com retrobàrem Enric.

Una nit, en sortir del Café de France, ~~[illegible]~~ — l'acompanyaven ~~[illegible]~~ Bonali i dos o tres refugiats més — un vell, ~~[illegible]~~ solitari en una de les taules, digué amb pútrida ironia ~~[illegible]~~:

— No passaran!

Ens deturàrem en sec, ~~[illegible]~~ Bonali l'estirava del braç i l'aconsellava:

— No en facis cabal.

— ~~[illegible]~~ Que no en faci cabal! Ja ho veuràs si en faré.

I malparlat com és, i com no volíem ser, llançàrem un renec ~~[illegible]~~ dels més pruïents i es plantàrem davant la taula mirant fit a fit el vell, que ja no somreia. Era un home [illegible], de front que feia gran la calvície i no l'intel·ligència, de cabells d'un negre sospitós, d'ulls de color d'oli, de ~~nas~~ nas torçat ~~[illegible]~~ equivocament de ~~tan~~ posar-s'hi els dits, de faç arrugada i groguenca — groc d'orina de malalt — de boca ~~[illegible]~~ tan torçada com el nas i dents desiguals i corcades.

L'ira l'estrenyia, l'ofegava i no el deixava cridar com hauria volgut. Colpejava el marbre de la taula amb ~~[illegible]~~ els punys. Deia:

— No passaran, eh! ~~[illegible]~~ Creu-t'ho que no passaran. Ja han

d suivant-ces [illegible]

passat i ací ets tindrien aquí, gràcies al patriotisme dels traïdors com tu. I tu, que no t'han parit entranyes de mare: que t'han cagat; tu, que ets excrement de dalt a baix, que fas pudor de femer i de latrina i has tingut per bressol el bidet d'un bordell per a soldats, ets eixirós a sobre remenant el cul com una puta histèrica, aquest cul que deus haver passejat per tots els ministeris de Perpinyà, i obrint-los amb ~~[illegible]~~ el braç alt i la mà oberta com si del cel n'esperessis una pluja de merda! Ets repugnant com un gripau esclafat, ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ al cap i al cul tots hi tens incontinència. ¿Què hi fas ~~ací~~ aquí a aquestes hores, porc, cabró, ~~prostitut~~ traïdor, rebregat i brut com un tros de paper higiènic! ~~[illegible]~~ Què esperes! ¿Potser la teva dona o la teva filla, que estan fent senyes pel carrer! ¿Com es que toleren la teva presència fastigosa en un lloc com aquest? ¿Com es que no et llancen a cops de peu a les escombraries?! Tu no ets home: ets disfressa d'home, ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ cosa de podrimener, bèstia maligna.

El vell, lívid, ~~[illegible]~~ s'estintolava a la paret com si volgués fondre's-hi i murmurava amb una pobra veu escanyada:

— Mais, monsieur, je vous assure... Vous vous trompez... moi... (1)

A la fi, Bonet pogué endur-se-le'n al carrer. En una taula propera, el doctor Tenetan, que havia escoltat el sermó, — quatre o cinc anys ~~[illegible]~~ després te'l recordaria a la ~~[illegible]~~ pèrgola de l'Hotel Valira de Les Escaldes d'Andorra - [illegible].

Un altre dia, després de dinar, t'estaves prenent cafè i fastigós com un gargall. No, tu no has nascut com naix tothom: a tu t'han vomitat, ets ~~[illegible]~~ fill d'una embriaguesa de vinassa, estupidesa i crueltat; ets un grapat de pus que camina.

---

(1) Però, senyor, us asseguro... Us enganyeu... jo...

—

I tu que tot ho embrutes i empestes amb la teva presència?

—

D d'arrantia,

a la terrassa del Centre Catalan, lloc de reunió dels refugiats. A l'altra banda del passeig de les Platanes, des del novembre del 36 els serveis del general Franco hi havien installat una oficina d'informació. (Informació: eufemisme i tapabruts que en realitat vol dir espionatge) El novembre del 36, la República francesa mantenia relacions amb la República espanyola, que tenia ambaixada a París. El març del 39, el govern de la República francesa encara no havia reconegut el govern del general Franco. Doncs bé, el govern de la República francesa, que el 36 presidia el socialista Léon Blum, tingué envers els agents del general Franco tota la benevolença i la correcció que no sabé tenir, com hi estava obligat per elemental decència, envers el govern de la República espanyola. Rémy de Gourmont deia que la política es com el piano o la prostitució: cal començar de jove si hom vol arribar a fer quelcom. No sap si Léon Blum, culte i honest, el catastròfic Daladier, el tarròs Chautemps i l'indescriptible Georges Bonnet començaren ~~de~~ joves a actuar en política. Sap, però, que la de tots ells fou política bruta, indecent, immoral, mancada d'intel·ligència i decisió.

El març del 39, quan des de l'oficina d'informació del general Franco — la complicitat del qual amb Hitler i Mussolini no podia ignorar el govern francès — els oficinistes veien que al Centre Catalan hi havia abundor de refugiats espanyols, telefonaven a la policia de la República francesa. I la policia de la República franθ En una casa enfront del Centre Català, a cera, [illegible], atalerado i servicial, posava un peu de guerra les seves forces i acudia amb bit-bic i extrema entusiasme a la batalla del Centre Català i s'entenia triomfalment els refugiats al camp de concentració. No oblidis, però, que la política es l'art de trair.

Aquell dia que tu hi eres prenent cafè, passà el que hi havia passat tantes vegades. Algú digué:

— Ve la policia!

Molts fugiren. Molts altres no poderen fugir. Tu no et mogueres: ~~[illegible]~~ a la Prefectura t'havien renovat el *permis de séjour* i — quines il·lusions! — et consideraves en regla. ~~[illegible]~~

Un inspector et demanà els *papiers* i li allargares el *permis de séjour*. ~~[illegible]~~ L'inspector el mirava i remirava sense decidir-se a retornar-te'l. A la fi, guardant-se el document — o sigui: deixant-te indocumentat, — digué:

— M'haureu d'acompanyar al Comissariat.

No recordes si et vingueren ganes de preguntar-li si tenia por de perdre'l, però temeres que s'ho prengués malament.

— Que tal vegada es fals el document?

— No; no ho sembla pas.

— I doncs?

— Ja ens ho aclariran al Comissariat.

Decididament, aquell imbècil que no sabia si el ~~[illegible]~~ tenia interès en fer-te vi-

I talment com si estés al servei del Govern del general ~~[illegible]~~ Franco com si cobrés del Govern del general Franco; la policia de la República Francesa,

—

El document signat pel prefecte i segellat per la prefectura i la policia era autèntic o ~~apòcrif,~~ fals citar al Comissariat. Tal vegada, o més de policia, ~~###~~ aquell imbècil, per a fer-se mereixer doble, ~~###~~ treballava ~~###~~ al sindicat d'iniciativa.

Malgrat la pressa dels agents franquistes i la de la policia francesa en acudir a l'humanitari~~a~~ avís telefònic dels agents franquistes, l'operació no fou de les més profitoses: ~~den~~ Sotja ~~###~~ mancats que no sabien comprendre que, I) aquell fos el país de la llibertat; es II) que haguessin fet gruar tan per a acollir-los al país de la llibertat, i III) que, un cop acollits, els acollidors els fessin veure que al seu país la llibertat era una fantasia cruel i una *rigolade* de mal gust.

Els posaren en filera i ben acompanyats d'un gran nombre de policies, alguns vestits d'uniforme i altres disfressats de persona, emprengueren a bon pas el camí del Comissariat. Llàstima que no hi anessin amb ~~###~~ el *drapeau* i la *fanfare*, que hauria resultat més brillant. ~~###~~

Era al capvesprejar i la gent els veia passar amb indiferència. O no els veia, car l'espectacle no era nou i ja no interessava.

Els deixaren en un pati que donava al carrer, per a què els ~~###~~ ciutadans francesos que anaven

(1) Justament, l'atzar, que sempre ha estat tan bon amic teu, feu que pel camí trobessis el diputat Josep Antoni Trabal. Trabal, en aquells moments era un delegat de la Presidència.

Sense deturar-te — cosa que els reglaments no deurien permetre — li pregares que anés a la Prefectura i digués al prefecte que Lluís Capdevila, recomanat pel president Herriot, havia estat detingut per la policia. (De Trabal n'hi ha hagut més d'un que n'ha malparlat i l'ha tractat sense cap mena de consideració. Ho cal dir, però, que d'ell no en saps cap malifeta i que amb tu sempre ha estat correcte. Si aquell dia de Perpinyà no hagués anat a la Prefectura tu hauries anat al camp de concentració) i veníem lliurement, poguéssim veure aquells pobres refugiats que no havien comès altre delicte que el d'entrar a França quan el Govern francès els digué que podien entrar. Ens feren asseure a un banc adossat a una vidriera. Al pati, a més de nosaltres, els herois de la festa, començaren a arribar gendarmes i més gendarmes, (¡quants gendarmes hi havia aquells dies a Perpinyà!) al carrer ja ens esperava el "panier à salade"; o sigui el carro de la presó.

~~[illegible]~~ L'aventura, és clar, no et feia cap gràcia. ~~[illegible]~~ allò, la teva detenció, no tenia cap ni peus, era una bajanada, et mancava la serenitat necessària per a poder pensar que l'estupidesa és sempre filla de l'absurd.

Et senties guanyat per l'ira, que mai no has sabut dominar, i l'ira et feia por car pensaves, amb la mica de bon sentit que aquells moments et restava, que si l'hi deixaves anar ~~[illegible]~~ ho acabaries d'espatllar tot. Tot, però, què era?

De tant en tant cridaven un dels detinguts, que desapareixia vers la vidriera. Quan et tocà el torn a tu et trobares en presència d'un policia gros, amb els cabells color d'aram, el front estret, els ulls porquins i blaus, d'un blau d'aigua bruta, el nas apatatat, ~~[illegible]~~ la pell d'un rosat violent ~~[illegible]~~ l'expressió innoble i bestial.

~~[illegible]~~ Duia una ~~[illegible]~~ americana grisa, ~~[illegible]~~ molt usada i tacada de greix al coll; una camisa bruta i greixosa.

~~[illegible] infectes, que [illegible]~~

d Rès o gairebé rès: la mica de llibertat, la mica —i tan mica! — del benestar irrisori de dur uns quants francs a la butxaca, de poder ~~[illegible]~~ dinar i sopar, convidat, en un restaurant qualsevol, de poder tenir un llit per a les nits d'angoixa i de pesombre.

amb tota la correcció possible li digueres:

— Em sembla que us heu errat. El meu permís de sojorn està signat pel prefecte.

— Sí, però amb llapis.

— I vós el voldríeu en tinta?

— Això mateix.

— Però jo, per correcció, quan he de demanar un favor deixo al gust de l'afavoridor que el signi com vulgui. A més, en el document que el vostre company m'ha pres i vós em retornareu, hi ha el segell de la Prefectura, i si la signatura del prefecte i els segells de la prefectura no us semblaven massa com cal, podíeu haver telefonejat al prefecte i al comissari central per a que posessin en clar l'afer.

— No ho heu fet, i bona. No us he de donar tantes explicacions — cridava el policia, que feia pudor de vi. Anirem als Haras (1).

Llavors, perdut el control, tremolós d'ira, et tocà el torn de cridar tu. No pensaves que t'arriscaves a que t'apallissessin, com havien fet amb tants milers de refugiats. No pensaves que aquella bèstia bruta que, per bruta es feia por que et toqués, era més forta que tu, físicament i pel càrrec que ocupaves. Tu pensares que, perdut per perdut, valia més no deixar-se trepitjar.

---

(1) Establies i camps per als cavalls de la remonta.

— Jo, com dièu, aniré als *Haras*: com tantes persones honestes i dignes hi deuen haber anat aquests dies. Però, malgrat la vostra bona voluntat, en sortiré tal vegada aquesta mateixa nit. I monsieur Dubrowski, el Prefecte dels Pireneus Orientals, que debia creure que la policia de Perpinyà tenia una elemental partícula de correcció i d'intel·ligència, veurà que s'erra de mig a mig. No us feu il·lusions, que a mi no m'hi tancaràn al camp de concentració. O si m'hi tanquen me'n hauràn de treure i pagaràn cara l'esgarriada. Anèu a veure el prefecte i expliqueu-li la bestiesa que heu fet. Ell us dirà qui es aquest *réfugié espagnol* que crida com no gosen cridar els altres. Ell us dirà que es amic del president de la Cambra, que es amic de ministres, que es amic dels que us posen f... al carrer sense compliments ni explicacions de cap mena.

I sense esperar la resposta que un amic dels ministres — fora d'Edouard Herriot no en coneixies cap ni pames, — havia d'haber esperat, agafares el Martinis *permis de séjour* que no serviria per a evitar que la policia et detinguès i eixires al pati i t'assegueres al banc dels futurs hostes dels *Haras*.

— Recordeu bé el meu nom, ~~[illegible]~~ que per cert, quan us hagin tret, per mi, de la policia, serà un mal record.

Que el policia cridés i fos groller, insolent i estúpid no tenia res d'estrany. Tenia dret de fer-ho perquè es sabia protegit pel càrrec, que el feia invulnerable i fort contra el feble. Era el representant de la Llei, de l'ordre, de l'autoritat, trinitat que quan s'imposa per la força es sempre sinistra i quan la representa una bestiola com aquella, que devia estar convençut que un policia ha de ser forçosament inmoral i mal educat, – es sempre imbècil. Només ens havia d'estar permès a homes d'una elemental correcció.

Que cridessis tu, que no ignoraves la inutilitat del crit, era la cosa més còmica i desbaratada d'aquest món. Tal vegada, pensaves després, havies cridat per dissimular la mentida de les teves "amistats" amb gent d'influència, que es mentida que, i amb la gent de baixa condició moral ens s'imposa pel crit. "Com crida! – diu la gent – sembla que tingui raó". I hi havia, a més, el goig d'escridassar al qui abusa, per incivilitat, de la força.

I per totes aquestes raons tan importants, quan fores al pati, pensant en l'escena amb el policia pudent, trencares a riure. Era la millor manera d'eliminar l'indignació.

– Què ha passat? Què eren aquells crits? – et preguntaven els teus companys d'aventura.

– Res. Hem discutit una mica amb aquella bestiola, que m'ha dit que ens vol enviar a un estable.

– I això us fa riure?

– Es clar. Sempre hi estarem més bé que al ras.

Però no us hi enviaren. Segons com i quan i amb qui, cridar i mentir dona bons resultats.

Al cap d'una estona comparegué el policia i molt confús —i visiblement contrariat de que hagués fallat el seu bon desig,— us deia:

— Ha estat un error... Perdonin... ~~[illegible]~~ Són lliures...

T'allargaren la mà, que, ja no cal dir-ho, refusares. I eixires al carrer i amb tu eixiren els que no tenien "papiers".

XI

~~XXI~~ Els sentits cansats de Perpinyà, la ciutat del vent i el sol, que tan amable et semblaria quan viuries en altres ciutats franceses de cel plujós i emboirat. Cansat, sobretot, de l'incertesa del teu viure encallat a Perpinyà, a mercè del malhumor o la benvolença de qualsevol policia per al qual una autorització signada pel prefecte era un paper qualsevol ~~[illegible]~~ que no servia per res. Els amics que hi tenies: ~~[illegible]~~ "Shum", Martí Feced, Rosa Bolonar, ~~[illegible]~~ Bombi, ~~[illegible]~~ També estaven tan ~~[illegible]~~ desorientats com tu i com tu es dedicaven a esperar. Mala feina, la d'esperar en l'incertesa. Feina que acaba per corrompre i atuir l'home. No volies demanar una vegada més la prorrogació del *permis de séjour*, seguretat tan relativa, tan precària que no resolia res. Havies retrobat l'esposa, que vivia lluny. ~~[illegible]~~ El silenci d'Lucia, que no sabies si era viu o mort, t'enquimerejava. Engorronir-te a Perpinyà d

Decidires perdre aquella seguretat estantissa que devies a la recomanació d'Edouard Herriot i anar-te'n a

I amb el "qui dia passa any empeny" i amb el "que sigui el que Déu vulgui" no es semblava una solució. Es volia llançar del tot damunt la desmoralització ~~[illegible]~~ de l'espera ~~[illegible]~~ "gratuïta i embrutidora.

La funció d'esperar és molt digna i recomanable quan hom sap el què espera.

Toulouse, al refugi que l'ajuntament i l'Universitat havien obert als intel·lectuals catalans. Hi arribes sense papers, esperant que la direcció del refugi te'n tindria de nous i tement que serien de tan poca utilitat com els vells. Decidires deixar el cert — relativament cert — per l'incert. La teva decisió, filla de l'indecisió de la circumstància adversa, potser era un disbarat. El disbarat, però, més d'una vegada és l'encert.

T'havies acomiadat de "Shum", que hi reveuries després unes hores a Toulouse i al qui donaries uns mots de presentació per a Jean Cassou; t'havies acomiadat de Bonhi, Martí Feced, Roc Boronat, que no has vist mai més.

Esperares fins al darrer dia de validesa del permís per si rebies noves del teu germà. I el darrer dia, al hall de l'Hotel du Nord, ja pagada la nota de l'hotel i amb la maleta feta, que no costà gaire de fer, t'estaves parlant amb els periodistes Antoni Puch i Gràcia Sánchez Boxa.

Antoni Puch, de sobte, ~~et~~ digué:

— Em sembla que pregunten per algú de vosaltres.

Et girares i veieres com la caixera de l'hotel es senyalava a una dona que havia entrat al hall feia un instant i s'apropava al petit grup.

— Em volen dir qui de vosaltres és el senyor Lluís Capdevila?

— Sóc jo, senyora.

La dona, menuda, esprimatxada, d'edat indefinible, vesi t'havies admirat de Josep Fontcuberta, que tres o quatre anys després retrobaries a Perpinyà fent de pagès;

tida molt humilment, et mirava i deia, recelosa:

- Voleu dir que sou vós?
- Em sembla que sí – feres, rient, però amb certa estranyesa.

La dona, que no reia i seguia mirant-te, ~~[illegible]~~ deia:

- Jo que crec que el senyor Capdevila porta monocle.
- Teniu raó, senyora.

I te'l posares. Als ulls negres d'aquella dona s'encengué una claror de joia que era com un somriure, car els ulls també poden somriure.

- Sí que ho sou. Us he anat a cercar a casa ~~[illegible]~~ el senyor Subirana.

I allunyant-te un xic dels teus amics, et digué en veu baixa:

- Tinc el ~~[illegible]~~ vostre germà, l'Enriquet, a casa.

Colpit per una gran emoció l'agafares pel braç. Si no ho haguessis fet hauries caigut. Et semblava que tot giravoltava al teu entorn. Ella et deia:

- ~~[illegible]~~ Veniu, ~~[illegible]~~ veniu amb mi. ~~Va~~ Casa meva no és lluny.

I sense acomiadar-te de Puch i Sanchez Roca eixires ~~la~~ a la placeta on hi ha l'Hotel du Nord. En ésser-hi preguntares a la bona dona, que sí que ho era de bona i, més aviat lletgeta, et semblava la més bella d'aquest món:

- I com és que teniu l'Enriquet a casa vostra! ¿Com hi ha vingut!
- El meu home és anat a cercar a ell i a Ribera al camp d'Amélie-les-Bains. Jo sóc la cosina de Ribera, Carmeta.
- I com és que els han deixat anar!
- No els han pas deixat anar: el meu home, que tenia un taxi a punt, els ha fet escapar. Ahir a la nit varen

C. perquè habia llegit l'anunci que posaren al *journal* i m'han dit que ara vivien ~~ací~~ aquí.

arribar.

Carmeta, que era un manyoc de nervis amb gipó i faldilles, caminava depressa, atabalada. Tu, que mai no t'ha plagut caminar ni depressa ni poc a poc, caminaves ~~tan depressa~~ com ella. Els carrers per on passaven, no veies res. Enfilaren un carrer estret i tortuós, pobre i pintoresc, un d'aquests carrers on sempre sembla – a Perpinyà, a Còrdova o a Nàpols – que hi passa més al carrer que a casa i del qual després sabries que es deia de l'Anguille; entraren a una escala estreta; pujaren a un tercer pis. I en obrir-se la porta – us esperaven i us havien vist arribar – s'abraçaven Lucie i Joan Ribera. Tan emocionats l'un com l'altre. Tan emocionats com tu.

Intervenia Carmeta:

– Ara no us posareu pas a plorar. Avui és dia de rialles i no de plorades.

– És que una ~~gran~~ alegria molt gran també fa plorar – deia [illegible].

Càrmeta es presentava el seu marit, Lucien, petit i escardí com ella, amb uns ulls de mirada lleial i una gran boca de llavis molsuts que semblava impossible que, tan gran, capigués en aquell rostre tan petit.

Creuen el passadís i entraren al menjador, que tenia balcó al carrer: un menjador endreçat i petit d'un pis d'obrers. Al menjador hi havia sis homes, un d'ells, gros i alt, parent de Carmeta, anomenat Coronas(1)

I Carmeta es deia, contenta de tenir uns hostes com aquells:

---

(1) Coronas morí pocs anys després al camp de Dachau.

C.

Et planyies, planyent-les:

– Com devien haver sofert.

I Joan Ribera deia:

– Més hauríem sofert si ~~ha~~ vostè hagués estat amb nosaltres, car no hauríem pogut evitar que vostè també sofrís.

Carmeta t'explicava:

– Ribera us estima molt.

– I jo a ell, senyora: com si també em fos germà.